

KÁROLI GÁSPÁR REFORMÁTUS EGYETEM
HITTUDOMÁNYI KAR

LÁNYI GÁBOR JÁNOS:

A BERNI MAGISZTRÁTUS ÉS A VAUD-I KÁLVINISTÁK
VITÁJA AZ EGYHÁZFEGYELEM GYAKORLÁSÁRÓL

(KÜLÖNÖS TEKINTETTEL VAUD POLITIKA- ÉS EGYHÁZTÖRTÉNETI BEMUTATÁSÁRA,
VALAMINT A VITÁHOZ KAPCSOLODÓ DOKUMENTUMOKNAK, AZ 1532-ES *BERNER
SYNODUSNAK* ÉS AZ 1560-AS *DE MAGISTRATIBUSNAK* A VIZSGÁLATÁRA)

TÉZISFÜZET

TÉMAVEZETŐK:

DR. HORVÁTH ERZSÉBET

DR. LADÁNYI SÁNDOR

BUDAPEST

2011

1558. december 30-án Bern város magisztrátusa felmentette Lausanne vezető lelkészi tisztségéből Pierre Viret-t, és száműzte városállamának területéről. Pierre Viret-nek szülőföldjéről való holtig tartó száműzetése volt a végérvényes lezárása annak a vitának, amely a berni magisztrátus és a Kálvin tanítását követő lelkészek az egyházfegyelem kérdésében folytattak. A vita fő kérdése az volt, hogy kinek a kezébe van letéve az egyházfegyelem gyakorlása, legfőképpen, hogy ki gyakorolhatja az úrvacsorától való eltiltás és a kiközösítés jogát - a zwingliánus modell alapján a civil tisztségviselőkből álló polgári magisztrátus, vagy a kálvini modell alapján az egyházi és világi tisztségviselőkből közösen felálló testület, a konzisztórium?

A konfliktus színterét a genfi-tótól északra fekvő, francia anyanyelvű vidék, a Lausanne központú Pays de Vaud adta, amely 1536-tól a protestáns Bern által megszállt terület volt. Bern szerette volna a reformációt felülről, rendeleti úton bevezettetni a Pays de Vaud-ban, amely próbálkozásában azonban kénytelen volt a Kálvin és Genf hatása alatt álló, jórészt Franciaországból menekült lelkészek szolgálatára támaszkodni. A vita végül a kálvinisták kudarcával zárult, Pays de Vaud-ban a zwingliánus, berni felfogás érvényesült, a vaud-i kálvinisták nagy részét Viret-vel együtt 1560-ra száműzték.

A modern egyháztörténeti irodalom meghatározó képviselői nagy jelentőséget tulajdonítanak a Pays de Vaud-i konfliktusnak, mivel a kálvinizmus Vaud-i kudarcában látják Kálvin Franciaország felé fordulásának okát és ezáltal a kálvinizmusnak nemzetközi mozgalommá növekedését.¹

Másfelől a zwingliánus államegyháziság, a későbbi territoriális államegyházak, a pfalzi erastianizmus, a holland remonstránsok, a Tudor abszolutista anglikánizmus is

¹ Figyelmet érdemel ebből a szempontból a néhai Heiko Oberman munkássága: Heiko OBERMAN, *The Impact of the Reformation*, Grand Rapids, William B. Eerdmans, 1994; UO., *Calvin and Farel, The Dynamics of Legitimation*, *Journal of Early Modern History*, 2(1998), 32-60.; különösképpen is: UO., *Europa Afflicta: The Reformation of the Refugees*, *Archiv für Reformationsgeschichte*, 83(1992), 91-110.; öt követi: Michael W. BRUENING, *Calvinism's First Battleground*, Dordrecht, Springer, 2005

táplálkozott ebből a konfliktusból, hiszen mind Erastus,² mind pedig az anglikán John Whitgift³ előszeretettel nyúlt az állam egyház feletti főségének igazolásához ahhoz a műhöz, amely közvetlenül Viret száműzetése után jelent meg Bernben, mégpedig Wolfgang Musculus Dusanus⁴ berni teológus dogmatikájának *De Magistratibus* fejezetéhez.⁵

A Pays de Vaud-i konfliktus közvetve tehát messzeható hullámokat vert, amelyek nagy része még feltáratlan, hiszen a konfliktusnak Kálvin utolsó, 1559-es *Institutio*-jának politikai teológiájára gyakorolt esetleges hatását még meg sem említettük.

Megannyi tényező járult hozzá Pays de Vaud-ban a Bern és a vaud-i kálvinisták közötti indulatok elmérgesedéséhez, amelyek aztán a vaud-i kálvinizmus 1558-59-es lefejezéséhez vezettek.

A legfontosabb tényező, amely Viret-ék fellépését és elkeseredett küzdelmét kiváltotta, a reformáció vaud-i bevezetésének kudarca volt. A berni, felülről-rendeletileg vezérelt reformáció kudarca erősítette meg a vaud-i kálvinistákat abban, hogy az igehirdetés és tanítás mellett az egyházfegyelem szigorú és következetes gyakorlása a kulcs Vaud reformálásához, ehhez pedig nézőpontjuk szerint elengedhetetlen volt, hogy az úrvacsorától való eltiltás és a kiközösítés joga ne nemtörődöm polgári tisztviselőkre, hanem arra alkalmas választott egyházi és világi vegyes testületre, a konzisztóriumra legyen bízva. Ezért tettek kísérletet a genfi mintájú konzisztóriumok vaud-i bevezetésére, amely által azonban olyan jogokat kívántak magukénak, amelyet a berni magisztrátus magától elidegeníthetetlennek tartott.

² Ruth WIESEL-ROTH, *Thomas Erastus - Ein Beitrag zur Geschichte der reformierten Kirche und zur Lehre von der Staatssouverenität*, Baden: Lahr, 1954

³ Helmut KRESSNER, *Schweizer Ursprünge des anglikanischen Staatskirchentums*, Güttersloh, C. Bertelsmann, 1953 (Schriften der Reformationgeschichte, 170)

⁴ Wolfgang Musculus Dusanus életéhez lásd: Stephan LIPPOLD, *Wolfgang Musculus (1497-1563) = Lebensbilder – Geschichte und Kunst in Bildnissen aus Schwaben*, Hrsg. Hans FREI, Barbara BECK, Oberschönenfeld, Museumsdirektion des Bezirks Schwaben, 2002; Marc van WIJNKOOP LÜTHI, *Orbis habet libros nostri monumenta laboris. Wolfgang Musculus und der Buchdruck seiner Zeit = Musculiana*, Hrsg. Marc van WIJNKOOP LÜTHI, Thun, Zur Paraburi, 1999; Marc van WIJNKOOP LÜTHI, *Reformator, Europäer, Flüchtling*, UniPress – Forschung und Wissenschaft an der Universität Bern, 1998 december; LÁNYI Gábor János, *Wolfgang Musculus Dusanus élete és művei*, Studia Caroliensia, 1(2005), 3-22.

⁵ Wolfgang MUSCULUS, *Loci communes in usus sacrae theologiae candidatorum parati*, Bazel, Johannes Herwagen, 1560, 702-827.

A vaud-i reformáció kezdeti kudarcához nagy mértékben járult hozzá Vaud politikai hovatartozásának majd három évtizedes bizonytalansága. 1536-tól 1564-ig permanens veszélyt jelentett a katolikus Savoya visszatérése. A vaud-i katolikusok a túlélésre rendezkedtek be és minden reményük megvolt arra, hogy a berni protestáns uralom olyan gyorsan múlik el, mint ahogyan érkezett rájuk. A faluközösségek, de akár az egyszerű emberek is, mégha szimpatizáltak volna is a reformációval, akkor sem hoztak volna döntést mellette, hiszen az esetleges katolikus restaurációkor biztosan nem kerülhették volna el a savoyaiak büntetését. A katolikus papság is, amelyet Bern a megnyerésük érdekében meghagyott helyén és javadalmaiban, 1564-ig reménnyel tekinthetett a katolikus visszatérésre, ezért kitartott nyája mellett és a berniek reményei ellenére az irányába tanúsított toleranciát arra használta fel, hogy a katolikus kultusz további gyakorlását-gyakoroltatását ellássa hívei körében. Ahhoz, hogy a reformáció szilárd gyökeret verhessen szükség volt Vaud politikai hovatartozásának rendezésére, ahogyan ezt az 1564 utáni események bizonyítják is, amikoris tömegesen mentek el Vaud-ból a katolikus papok, az addig végig vonakodó faluközösségek pedig meghozták döntésüket a reformáció mellett.

A vaud-i reformáció kezdeti kudarcának másik oka, a helyi katolicizmus átlagosnál magasabb erkölcsi színvonala volt. Sem az egyházi vezetés, sem a szerzetesek, de az alsópapság sem mutatta olyan súlyos mértékben a katolikus egyház azon betegségének tüneteit, amelyektől hangos volt a reformokért kiáltó keresztény Európa. A reformáció irodalma csak töredékesen jutott el Vaud-ba, Vaud és Lausanne amúgy is híján volt humanista értelmiségnek, akik ezeket a műveket forgatták volna, így a reformációt csak hírből és akkor is csak a katolikus nézőpontból ismerhették meg az emberek, ezáltal pedig Farel, Viret és vándorprédikátor társaik teljesen felszántatlan talajba hinthették csak el a reformáció magjait. Munkájukat ezen kívül szintén hátráltatta a berniekkel szembeni általános ellenszenv, amely még a burgund háború kegyetlenkedéseinek emlékeiből és az alapvető német-francia kulturális különbségből is táplálkozott.

A magiszteriális reformáció kudarcához szintén hozzájárult a berni magisztrátusnak és reformátorainak azon kezdeti reményése, hogy az Isten igéjének szabad hirdetése elégséges lesz ahhoz, hogy az evangéliumi reformáció gyökeret verjen. Ennek érdekében mindent megtettek, hogy először Vaud annectált, majd közös igazgatású területein, végül az 1536-os hódítás után Vaud minden parókiáján lehetővé tegyék az evangéliumi igehirdetést. Reménységük azonban hamisnak bizonyult, az igehirdetés egymaga nem hozta meg a kívánt áttörést, amely arra készítette a vaud-i kálvinistákat, hogy a genfi példát alapul véve az Isten igéjének tiszta hirdetése mellé az egyházfegyelem szigorúbb gyakorlását is célul tűzzék ki, amely által az evangéliumi életformára nevelhetik az egyszerű embereket. A vaud-i reformáció kudarcának okát a sákramentumok nem megfelelő kiszolgáltatásában látták, hiszen az engedékeny berni egyházfegyelmi gyakorlat miatt a „méltatlan” tagok is az Úr asztalához járulhattak. Nézőpontjuk szerint mind a Krisztus teste integritásának, mind pedig a reformáció vaud-i elterjedésének kulcsa, hogy az egyházfegyelem nem az arra szintén méltatlan berni világi tisztségviselők, hanem a genfi típusú, világi és egyházi választott tagokból álló konzisztórium kezébe legyen letéve.

A magiszteriális reformáció kudarcának felismerése mellett Viret-ék fellépésére a berni egyház alkotmányának, a *Berner Synodus*nak homályos és többértelmű megfogalmazásai is okot szolgáltathattak. A *Synodus* vizsgálata rámutatott arra, hogy bár eredeti szándéka szerint tanításában és életében egyaránt szabályozni kívánta Bern reformált egyházát, mégis ez a dokumentum sokkal inkább hitvallás, mintsem egyházi rendtartás. Habár az igehirdetés és a sákramentumok kiszolgáltatása terén viszonylag egyértelmű és gyakorlatias utasításokat fogalmaz meg, addig az egyházfegyelem területét csak alig és akkor is csak felületesen érinti, egyházszerkezeti- és igazgatási szabályokat pedig egyáltalán nem tartalmaz. A *Synodus* alapeleme a berni magisztrátus egyház feletti hatalmának vindikálása, amellyel egyúttal minden rendezetlen egyházi kérdés továbbgondolását, valamint többértelmű szabályozásainak mérvadó értelmezését a magisztrátus kezébe adta.

A *Synodust* azonban korántsem olyan szigorú hangvétel jellemzi, mintsem azt a berni magisztrátus egyházi ügyekben való, ellentmondást nem tűrő fellépéseinek

tükrében gondolnánk. Éppen ellenkezőleg, a *Synodus* sok más gyakorlati kérdéshez hasonlóan az egyházfegyelem gyakorlati megvalósítását is a „lelkiismeretes és buzgó” lelkipásztorok jogkörébe utalja, amely által Viret és társai felhatalmazva érezhették magukat arra, hogy valóban lépéseket tegyenek ezen a téren. Ezen felhatalmazás félreértése, és az, hogy a többértelmű szabályozások interpretálásában úgyszólván csak a berni magisztrátusé lehetett a végső szó, előrevetítette Viret-ék küzdelmének hiábavaló voltát.

A vaud-i kálvinisták elleni kemény fellépés megértéséhez mindenképpen figyelembe kell venni szellemi vezetőjüknek, mesterüknek, Kálvinnak fokozatos szembekerülését a berni magisztrátussal. Az 1536-ban és 1538-ban még berni helyesléssel Genfben meghívott Kálvin az 1550-es évek derekára lényegében eretneknek számított Bernben, rossz megítélésének árnyéka alól pedig a vele nem pusztán csak tanítványi, de baráti kapcsolatot ápoló Viret sem vonhatta ki magát. Konfliktusok sora (Bucer-, Caroli-, a Bolsec-, a Servet-, a Zebedée-ügy) vezetett odáig, hogy Kálvin és vaud-i követői nemcsak a berni magisztrátussal, de a közös iga alatt szenvedő berni lelkészi karral is összekülönböztek, szinte teljes mértékben berni pártfogók nélkül maradtak.

Ahogy az Viret és Kálvin egymással folytatott levelezése is bizonyítja, 1555-re a vaud-i kudarc és a berni meg nem értettség következtében Kálvin figyelme egyre inkább Franciaország és az ottani evangéliumi misszió felé fordult, így Viret-nek magára hagyatva kellett folytatnia küzdelmét a konzisztoriális egyházfegyelem bevezetéséért Lausanne-ban. A mártír hangulatba kerülő Viret először meglepő sikereket könyvelhetett el, engedményeket szerezve a berni magisztrátusnál, ezekből erőt merítve pedig lelkésztársaival megfogalmazta az 1558. június 22-i indítványt, amely lényegében a genfi konzisztórium bevezetését jelentette volna Vaud-ban. Hogy az indítványnak nagyobb súlyt adjon, ultimátumot intézett a bernieknek, amely szerint nem oszt úrvacsorát 1558 karácsonyán, ha Bern nem hajlandó tárgyalni az indítványról. Végül Viret „vesztét” nem is az ultimátum merészsége, hanem egy Lausanne és Bern közti hatásköri vita okozta. A berniek készek voltak a kompromisszumra, megállapodtak, hogy napirendre veszik Viret-ék indítványát, csak legyen úrvacsora karácsonykor Lausanne-ban. De mivel Viret-ék csak karácsony előtt röviddel érkeztek haza Bernből és nem tudták a megfelelő

úrvacsorai előkészületeket megtenni ezért úgy gondolták nem ártanak a berniekkal kötött megállapodásuknak, ha nem karácsonykor, hanem újévkor osztanak úrvacsorát, amelyhez a lausanne-i magisztrátus engedélyét meg is kapták. Bern nemcsak úgy értelmezte Viret-ék döntését, mint a velük kötött megállapodásuk arcuicsapását, de mivel Lausanne-tól kértek engedélyt ezért a berniek mindebben Lausanne és Vaud feletti hatalmuknak a semmibe vevését is látták. Viret-nek mennie kellett.

Mondhatnánk, hogy csak egy buta félreértés vezetett tehát Viret száműzéséhez, de ugyanakkor jó ha figyelembe vesszük, hogy nem Viret száműzése a meglepő fordulat, hanem az, hogy ő Kálvin követőjeként hogyan volt képes ennyi ideig még a lausanne-i vezető lelkészi tisztet bírni. Az 1558-59-es csúcspont előtt már tíz évvel Johannes Haller berni vezető lelkész jól megfogalmazta a Bernben már akkor eluralkodó általános véleményét: „*tudom, hogy nincs továbbra hely közöttünk Viret számára,*”⁶ A meglepő, hogy Viret ennyi ideig kitartott nemcsak Lausanne-ban, hanem amellet a reménysége mellett, hogy ráveheti Bernt a genfi típusú konzisztóriumok bevezetésére és arra, hogy kiadja kezéből az úrvacsorától való eltiltáshoz és a kiközösítéshez való jogot. Ehhez a kitartásához az is mindenképpen hozzájárulhatott, hogy a vita főbb szereplői közül egyedül ő volt Vaud szülőtte.

Viret még akkor is kitartott, amikor Kálvin már valóban „leírható veszteségnek” tartotta Vaud-t és Lausanne-t, és egyre inkább Franciaországra koncentrált, melynek evangéliumi missziója aztán hatalmas lendületet vett a Vaud-ból száműzött kálvinista lelkészek Franciaországba küldése után. A genfi kálvinizmus, amely a közvetlen szomszédságában nem tudott ugyan győzelmet aratni, felismerve a lehetőséget és az irányt, ahol azonban tudott, elindult „világhódító” útjára.

De a vita hozadéka nemcsak ez. Láthattuk, hogy méghogyha nem is állja meg a helyét az az állítás, hogy Wolfgang Musculus *Locijának De Magistratibus* fejezete a vaud-i konfliktus vitáiban kristályosodott ki mégis az időzítés, hogy a mű a vita lezárása után szinte közvetlenül jelent meg örökérvényűen összekapcsolja e kettőt: a Pays de Vaud-i vitát és a berni *Staatskirchentheorie* musculusi apoteózisát. Musculus nem rejti

⁶ „Hinc nulla prorsus nobis speranda fuit pax... Post longam ver contentionem, datis mutuo dextris, reconciliati sumus. Factus est hoc inter nos privatim: alioqui , si caeteri scirent, scio nullum Vireto futurum amplius apud nos locum.“ CO 13:478, 480 (No. 1320), Haller Bullingernek, Bern, 1549. november 30.

véka alá művének hangsúlyait. A *De Magistratibus* tetemes részét a keresztyén magisztrátus hatalmának Istentől való eredeztetése és ezen hatalomnak az egyház felett is gyakorlott megkérdőjelezhetetlen voltának bemutatása teszi ki, amellyel szemben a keresztyénnek csak egyetlenegy viszonyulása lehet, az engedelmeskedés. Musculus munkája egybecsengett Bern „kegyelmes urainak” igényeivel, még akkor is, ha beláthatjuk, hogy a *Staatskirchentheorie*, nem a vaud-i kálvinistákkal folytatott harc szülöttje, hanem érvrendszere Musculus augsburgi időszakából származik, amikor is a reformátor a birodalmi város tanácsa számára szeretne volna a *cura religionis*-hoz való jogot megteremtetni. Mindez azonban nem vitatja Musculustól a pálmát, akinek műve valóban a zwingliánus államegyházi gondolat legtömörebb és legcélratoróbb kifejtése, amely által teljes mértékben érthető is, hogy miért is fordultak hozzá előszeretettel mindazok, akik az állam egyház feletti főségét kívánták igazolni (Erastus, remonstránsok, Tudor-kori anglikán abszolutisták).

Továbbgondolásra lehet még méltó, annak bővebb vizsgálata, hogy vajon mennyiben befolyásolta Kálvinnak a franciaországi misszió felé fordulását a vaud-i kudarc? Valóban az itt elszenvedett kudarc nyitott utat a kálvinizmus világjelenséggé válása felé? Illetve, szintén részleteiben tárandó fel, hogy befolyásolhatta-e, és ha igen mennyiben a Bernnel való összetűzés az 1559-es *Institutio* politikai teológiáját? Kérdések, amelyekre a jövő kutatásai talán megadják a feleletet.